

SRĐAN MILAŠINOVIĆ
Kriminalističko policijska akademija
Beograd
LJUBIŠA DESPOTOVIĆ
Fakultet za kulturu i medije
Beograd

UDK 316.77:32.019.5
Monografska studija
Primljen: 27.6.2011
Odobren: 10.9.2011

MEDIJSKA KONSTRUKCIJA SAVREMENIH VERSKIH KONFLIKATA

Sažetak: Suština modernog političkog vladanja sve više je u medijskom predviđanju, kontrolisanju i upravljanju društvenim krizama i konfliktima, odnosno njihovom prisustvu i odsustvu iz javnog prostora. Praksa se menja paralelno sa razvojem primenjenih tehnika koje omogućavaju reprodukciju stvarnosti, čime prioritet dobija tehnološki okvir unutar kojeg medijski edukovani kreativci informacije stapaju u vizuelno primamljiv, čulno zanimljiv i estetski savršen oblik. Sve više ljudi radi na distribuciji medijskih paketa koji uniformišu javnost, komponujući nove identitete, tumačenja i interpretacije društvenih procesa. Danas medijski konstrukturi oblikuju informacioni kontekst, efikasan u promeni svesti, modifikujući tuđe živote i preko granica koje su se očekivale. Medijsko-tehnološke discipline guše tradicionalne komunikacione forme, redukuju ih ili modeliraju u skladu sa potrebama elita. Značaj nekog događaja sve manje zavisi od relacija u kojima se dogodio, a sve više od medijske prezentacije kojom se izlaže građanima.

Ključne reči: Medijska konstrukcija, verski konflikti, politička vladavina, upravljanje društvenim krizama, globalizacija

1. Uvod

Primarna svrha novinarstva je da građanima dostavi informacije zahvaljujući kojima će biti slobodni i učestvovati u procesima dogovaranja i uprav-

ljanja¹. Kada je reč o konfliktima kao savremenoj pretnji bezbednosti u XXI veku kao i njihovoj medijskoj percepciji, posebnu pažnju privlače nasilni unutardržavni (unutrašnji) sukobi. O ovim sukobima se najčešće govori na način da se objašnjavaju njihovi nosioci i uzroci, pri čemu se ne pravi jasna razlika između ovih sukoba. S druge strane, pojedini autori u opisivanju osnovnih karakteristika unutardržavnih (unutrašnjih) sukoba polaze od ispravnijih analitičkih merila, tvrdeći da etnički, verski, ideološki i dr. sukobi, koji se javljaju unutar jedne države, "nisu međusobno isključivi i, u praksi se, u velikoj meri prepliću"².

Verski sukobi, bilo da se manifestuju kao unutar ili međukonfesionalni konflikti i distance, zajedno sa etničkim konfliktima predstavljaju najpoznatiju i najsporniju vrstu društvenih sukoba. Problem je što opisivanje nekog sukoba kao etničkog ili verskog upućuje u velikoj meri na predrasude i stereotipe. Polazi se od stava da su verski i etnički ratnici iracionalni, vođeni motivacijama koje potiču iz magle istorije, zbog čega se verski sukobi smatraju ekstremnim i isključivim, te bi trebalo izbegavati intervencije u slučaju njihovog izbivanja. Priroda nekih sukoba (Alžir, Somalija, Sijera Leone), upućuje na činjenicu da ako "etnički, fundamentalistički ili plemenski nisu pravi pridevi da opišu ove sukobe, oni dele osobinu da su svi unutardržavni. U tom smislu se i etnički i verski sukobi opravdano klasifikuju kao unutardržavni, ili šire, sukobi treće generacije.

Imajući u vidu savremene izazove i pretnje bezbednosti na nacionalnom i međunarodnom planu koje se iskazuju i kroz moderne forme verskih (unutar i među konfesionalnim) i međuetničkih kriza i konflikata, može se reći da informacione tehnologije u najvećoj meri oblikuju stavove i uverenja, objašnjavajući njihov smisao i značaj. Masmedijsko konstruisanje i dekonstruisanje društvenih problema i posebno konflikata sa verskom ili nacionalističkom pozadinom, postaje uobičajeni segment osvajačke strategije, bitne za pridobijanje ili odbacivanje političkih programa i ideja. Pojednostavljene i vrednosno obojene predstave određuju političku agendu, tematski se fokusirajući ka određenom ideološkom kontekstu. Tako stvarnost ne postoji sama po sebi, već po konstruisanim isečcima medijske realnosti, poduprte sofisticiranim velom sveprisutne ideologije bilo da je reč o versko-religijskoj, nacionalističkoj ili političkoj formi ideologije.

¹ Kovač, B. i Rozenstil, T. (2006): *Elementi novinarstva*, CID i Institut za medije, Podgorica, str. 22-24.

² J. S. Goldstein, *International Relations* (fifth edition), New York: Longman, 2003.

2. Medijska percepcija političkih ideja, religije i verskih konflikata

Tradicionalne spona koje su pre samo nekoliko decenija vezivale građane za konfesionalno, religijsko, etničko, socijalno ili kulturno poreklo sa tehnološkom revolucijom naglo su oslabile, ustupajući mesto narastajućoj informacionoj plimi. Jirgen Habermas pored političke i društvene moći, među prvima potencira značaj medijske moći kao specifično novog kapitala, strateški bitnog za funkcionisanje pluralističke zajednice. U normativnu teoriju on uvodi pojam deliberacije³, objašnjavajući da interakciju između države i njenih društvenih okruženja omogućavaju komunikacioni kanali koji filtriraju političke zahteve i ideje. Informacija olako menja smisao pod uticajem predrasuda, stereotipa, ideoloških magli, manipulacija, neznanja ili neobaveštenosti. Tako centri moći difuzno rasprostiru poželjne slike o društvu, prepuštajući autoritetima da stvaraju stavove i nude rešenja. Politika i političke ideje se sve više predstavljaju u kontekstu strategije dominantnih elita u cilju pridobivanja izborne moći, pa javnost postaje naivni objekt važan samo kao glas koji ubacuje listić. Demokratija postaje sve ranjivija jer pod dejstvom medijskih slika globalna publika sve manje kritički razmatra svet oko sebe, ne shvatajući da podleže veštački nametnutim predrasudama, stereotipima, nepažnji, pa i manipulacijama. Brzina, spektakularnost, pouzdanost i simulacija nove su poluge medijskog društva, sa tendencijom prodaje publiciteta.

Provociranje informativne tišine, uz punu kontrolu informacija, poznati su u teoriji vođenja specijalnih ratova. Stvarajući privid apsolutne informativne dominacije, njeni nosioci podgrevaju isforsiranu predstavu o potpunom vladanju situacijom, uz istovremeno uskraćivanje činjenica bitnih za analitiku protivničke strane. Polarizaciju je najlakše izvršiti podelom stanovništva po manihejskom, dualističkom obrascu: crno - belo; vernik-nevernik; patriota - izdajnik; reformista - konzervativac i slično. U kriznim društvenim situacijama mediji lako projektuju profil vodećih ličnosti, ističući i glorifikujući određene vrline, uz istovremeno podsticanje suprotnih značenja za protivnike. Model počiva na principima primitivne plemenske osude (kazne) i pohvale (nagrade), što znači da korene možemo tražiti u arhaičnim, istorijskim vremenima kada su kukavice i slabići javno žigosani od sredine, za razliku od heroja i junaka, koji su predstavljali nosioce moralnog značenja.

³ Deliberativna demokratija je model u kojem se političke odluke donose procesom pregovaranja, dogovaranja i ubeđivanja. Ono je rezultat komunikacionog delovanja između formalno organizovanih i neformalnih deliberacija licem u lice, u arenama i na vrhu i na dnu političkog sistema (Jirgen Habermas: *Politička komunikacija u medijskom društvu*, CM, Beograd, decembar 2007, str.11).

Iako su tokom većeg dela istorije⁴ verski sukobi su bili preovlađujući sukobi unutar pojedinih društava i između država i uvek su imali iste uzroke – interese, koji nisu bili isključivo verske prirode. Međutim, iza prepoznatljive duhovne retorike, koja po pravilu prati verske sukobe, uvek su se skrivali i nelegitimni politički i ekonomski interesi (pljačke, trgovina robljem, teritorijalna osvajanja). Ipak, ove činjenice ne umanjuju značaj religije u generisanju i razvoju verskih distanci, antagonizama i sukoba, što nameće obavezu da se u raspravi o verskim sukobima poseban akcenat stavi na analizu osnovnih karakteristika religije ali i njene medijske percepcije na razmeđu vekova.

Uz filozofiju i nauku, religija, kao sistem umnih nadiskustvenih i iracionalnih predstava o ljudskom bitisanju (dihotomija duša-telo), jeste neminovni atribut kulturnog identiteta određene zajednice. Česta su mišljenja da je religija određujuća karakteristika civilizacija, te su i velike religije osnove na kojima počivaju velike civilizacije. Kroz istoriju religija je bila najzapaženiji element samoprepoznavanja, individualnog i kolektivnog. Međutim, zloupotreba religije i verskog identiteta tokom minulih epoha dovela je do najkrvavijih ratova i pogroma mnogih naroda, o čemu dovoljno govore krstaški i veliki verski ratovi u zapadnoj i srednjoj Evropi tokom i posle reformacije. Takođe, treba naglasiti da je u pozadini zloupotrebe religije uvek bio isti uzrok – interes, i to najčešće interes države.⁵ I konverzije u Islam ili Hrišćanstvo više su bile ambicije crkava koje su rado povećavale broj svojih vernika, uz svesrdnu naklonost države, jer se time ostvarivala veća lojalnost podanika nego što ga je davala čista pokornost sili. Na to ukazuje i tradicionalni savez crkve i države (svetog i svetovnog), simbolički prikazan pomoću ikone i sekire: ikona znači veru a sekira politiku (npr. u Rusiji). Tako je, na primer, jerehtik bio ne samo otpadnik od crkve nego i neprijatelj države.

Odnos države i crkve bilo je predmet teorijskih rasprava tokom istorije. Kroz taj odnos prelamali su se uzroci krvavih ratova krstaša protiv muslimana, ali i hrišćana protiv hrišćana, sve do sekularizacije politike koja je počela Francuskom revolucijom a Oktobarskom revolucijom dostigla vrhunac. Stoga, razdvajanje države od religije i zamena religijskog identiteta nacionalnim, nesumnjivo je najdublji strukturni i ideološki proces u savremenoj istoriji Zapadne civilizacije.

Religija kao simbolički sistem i socijalno-psihološka činjenica može i ne mora primarno uticati na javljanje i dinamiku sukoba. Njena uloga u društvenim sukobima (koja može biti konzervativna ili progresivna) zavisi od

⁴ Odsustvo jasne razlike između svetovne i duhovne vlasti starih predhrišćanskih naroda je doprinelo da svi ratovi budu verski sukobi. T. Ling, *Istorija religije istoka i zapada*, Beograd, 1990

⁵ Primer su Otomanska osvajanja koja su imala naglašen ineteres ka sticanju novih teritorija.

konkretno-istorijske situacije, od toga kako se religija posreduje do društva i pojedinca, i od opšteg stanja razvoja i modernosti jednog društva. Uloga religije u unutrašnjim etničkim i verskim sukobima je usko vezana sa tradicijom i istorijom, unutarklasnim i međuklasnim suprotnostima u društvu, i sa postojanjem međuetničke napetosti i kulturom tolerancije između različitih religija i veroispovesti.

Religija se često smatra višim zakonom od državnih zakona i međunarodnih sporazuma. Posledica ovako suprotstavljenih vrednosti i prakse "vodi ka nasilnim sukobima, koji se obično vode u ime svih glavnih svetskih religija. Motivisani različitim razlozima, pripadnici pojedinih religija posebno su obeležili svetsku kartu nasilnih sukoba posle hladnog rata, od kojih se Islam posebno ističe. S tim u vezi, Islam se često stereotipno opisuje u zapadnom svetu, iako "nije ništa više sklon sukobu od drugih religija"⁶, mada, kada govorimo o Islamu, moramo imati na umu nekoliko činjenica. Naime, i Kuran, kao sveta knjiga Islama, upućuje na dublju analizu nekih kontradiktornih stavova. Generalno, Kuran ističe na više mesta negativan stav prema nasilju i sukobima, propoveda toleranciju među ljudima bez obzira na veru, zahteva da niko ne sme ubijati osim u samoodbrani i slično. S druge strane, u Kuranu se kaže i nešto drugo: 'Alah je ispunio obećanje svoje kad ste neprijatelja, voljom Njegovom, nemilice ubijali' (Kuran III, 152), ili 'Kad prođu sveti mjeseci, onda ubijajte mnogobošce gdje god ih nađete' (Kuran IX, 5/Ajet). Shodno tome, Islam dogmatski isključuje sekularizam i mir sa svima koji ne prihvataju islamsku, ne samo versku već i političku supremaciju. Kako ocenjuje R. Robertson, „tribalizam i religija su imali su i još uvek imaju određujuću ulogu u društvenom, političkom, ekonomskom i kulturnom razvoju arapskih društava i političkih sistema. Ovim se u Islamu vera, pojavljuje kao osnova grupnog identiteta i središte lojalnosti i posvećenosti, dok se nacionalna država javlja kao manje značajna činjenica, posebno sa stanovišta kolektivnog samoodređenja."⁷ U zemljama gde je islam izvor ideologije i legitimiteta, diskriminacija nemuslimana i žena podignuta je na stepen pozitivnog prava. Ni jedna islamska zemlja ne primenjuje Opštu deklaraciju o ljudskim pravima, ni Pakt o pravima čoveka OUN.

Međutim, kao i Kuran, i Stari i Novi zavet govore u prilog da religija ima duboke veze sa razvojem nasilnih (verskih) sukoba. U *Starom zavetu*, najvažnijem izvoru judeizma, a posebno u *Tori*, nalaze se stavovi koji govore o ratu i pozivaju na versko nasilje.⁸ U prilog tome, T. Ling kao značajnu

⁶ J. Goldstein, op. cit., p. 205.;

⁷ R. Robertson, *Globalization Theory and civilization Analysis*, Comparative Civilization Review, 17/1995.

⁸ Šire o navodima iz Starog zaveta: Biblija ili Sveto pismo, Britansko i inostrano biblijsko društvo, Beograd, nedatirano, V knjiga Mojsijeva, 7 glava, stihovi 1-5.

činjenicu navodi evoluciju u hebrejskom shvatanju odnosa prema bogu Jahveu, koji se od duhovnog principa uspostavljanjem monarhije transformisao u „boga žitelja Siona, prestonice cara Davida, odakle 'ognjem koji proždire' zaslepljuje svoje neprijatelje.”⁹ *Novi zavet*, kao temelj hrišćanstva, zabranjuje nasilje i rat, međutim, transformacijom hrišćanstva u državnu veru, rat se u određenim uslovima koristio kao legitimno sredstvo i od crkve (rimokatoličke, pravoslavne, luteranske, i dr.).

Sukobi između hrišćana i islamista posledica su mnoštva razlika, pre svega muslimanske ideje islama kao načina života koji u sebi ujedinjuje religiju i politiku, nasuprot hrišćanske ideje razdvojenih područja vere i države. S druge strane, ti sukobi su rezultat ne samo razlika već i sličnosti između njih. U prvom redu obe su monoteističke i univerzalističke religije, u čijim su osnovama uverenja o spoznaji prave istine vere i u ime toga mogu da zastupaju jedan svet obaveznosti i zvaničnosti. Takođe, ove religije su i misionarske, što znači da njihove pristalice imaju obavezu da „nevernike” preobrate u „jedinu istinsku veru”.

Krajem XX i početkom XXI veka došlo je do radikalnih društvenih promena čime se ovakva mišljenja demantuju i zahtevaju redefinisane verskog faktora kao činioca sukoba u savremenom svetu. Tako teoretičar religije J. Casanova, ne prihvata gledište o sekularizaciji i izdvajanju crkve iz društva i politike već tvrdi da je u toku proces „diferencijacije odnosno reprivatizacije vere i religije”, jer „političari, istraživači društvenih kretanja i javnosti uopšte posvećuju sve veću pažnju religiji, a verski vođe sve su spremniji da se upuste u javne i političke rasprave.”¹⁰

Bez obzira odvojenost crkve od države u najvećem delu savremenog sveta, međuverski i unutarreligijski sukobi često prerastaju u političke. Postoje i čisto verski sukobi koji se vode u okvirima konkurencije različitih konfesija, ali oni ne iziskuju intervenciju vlasti i nemaju političku dimenziju. Takođe i borbe oko pridobijanja vernika između konfesija mogu se voditi i bez političkih pretenzija i političkih posledica. Međutim, religija se politizira u uslovima kada se vernicima nameću određena politička ubeđenja, ili kada verske institucije pokušavaju da arbitriraju o političkim pitanjima.

Politizacija religije uslovlila je da religijski faktor bude prisutan u svim sukobima s kraja XX veka. Primera radi, u Šri-Lanki se vodi rat između budista i hindutamilaca od 1990. godine. U Nigeriji je 1991. godine ubijeno na hiljade vernika u borbama između muslimana i hrišćana. U Indiji je 1992. godine ubijeno više od 2 000 vernika u borbama hindusa i muslimana, dok se

⁹ T. Ling, *Istorija religije istoka i zapada*, Beograd, 1990 str. 98

¹⁰ J. Casanova, *Public Religions in the Modern World*, Chicago: University of Chicago Press, 1994, p. 8.

u regionu Kavkaza vode borbe između hrišćana i muslimana, a u Severnoj Irskoj između rimokatolika i protestanata. U Sudanu se vodi dugogodišnji rat između hrišćana i muslimana, a u Istočnom Timoru između katolika i muslimana. Između jevrejskih i palestinskih fundamentalista sukobi traju više od pola veka, dok je 1991. godine Pakistan usvojio zakon kojim se uvreda Muhameda kažnjava smrću javnim vešanjem. Teroristički napad islamskih fundamentalista, sa nekoliko hiljada žrtava u SAD 2001. godine, zahteva temeljno preispitivanje dosadašnjih teorijskih paradigmi u smislu redefinisanja uloge verskog faktora u izazivanju konflikata u XXI veku.

Verski sukobi su vođeni između pripadnika različitih religijskih tradicija, ali i između pripadnika iste religije, odnosno konfesije. Ovi sukobi su se manifestovali kao sukobi među religijama (hrišćanstvo i judeizam, hinduizam i islam, hrišćanstvo i islam) unutar jedne i između više država, kao i između vernika koji su pripadali jednoj ili različitim konfesijama odnosno veroisповestima (između rimokatolika i pravoslavaca ili protestanata unutar hrišćanske crkve). Iako su verski sukobi pojavno često sadržali ili izražavali i čisto teološke razlike, njihovi glavni uzroci nisu bili u religiji, već u njenoj zloupotrebi od strane verskih institucija ili nosilaca vlasti i političkih funkcija, mada su o tom pitanju prisutna podeljena, pa i suprotna teorijska mišljenja.¹¹

Razvojem moderne države i sekularizacijom društva verski činoci i sukobi izgubili su značaj i intenzitet koji su imali tokom istorije. Ipak, to ne znači da su verski sukobi u potpunosti eliminisani kao faktor različitih sučeljavanja i kriza, i u razvijenim i nerazvijenim delovima sveta. Tako su u Indiji, Šri Lanki i Istočnom Timoru i drugim regionima sveta i danas verski sukobi po svojim posledicama najznačajnija vrsta sukoba. Imajući to u vidu može se zaključiti da je religija pretnja društvenoj integraciji, jednako kao što joj i doprinosi, jer „... istorija, s brojnim verskim raskolima, manifestuje veliku moć religije da ne samo povezuje već i deli ljude i narode.”¹²

Osim međuverskih, česti su i unutarverski i unutar-konfesionalni sukobi, koji po svom intenzitetu mogu biti i oštrij nego sukobi između različitih religija. Tokom istorije ovi sukobi su bili uzrokovani uglavnom cepanjem velikih religijskih zajednica, dok danas oni najčešće proističu iz nacionalno-političkih i socijalnih suprotnosti unutar iste religijske ili crkvene zajednice.

Poslednjih decenija XX veka u okviru hrišćanstva bili su aktuelni sukobi katolika i protestanata (Severna Irska), i katolika sa pravoslavnim vernicima (Hrvatska, Bosna 1991 - 1995). Sukobi unutar „islamskog civilizacij-

¹¹ O pitanju teološke uzročnosti verskih konflikata i ratova šire: M. Jevtić, *Prikaz Đ. Šušnjić, Religija I,II, Sociološki pregled*, no.1-2, 1999

¹² M. Haralambos, M. Holborn, *Sociologija: Teme i perspektive*, poglavlje VII. Zagreb, 2002 str.435

Srdan Milašinović / Ljubiša Despotović, *Medijska konstrukcija savremenih verskih... skog kruga*” (Hantington) su postojali od njegovih začetaka i traju sve do danas: Avganistan, Somalija, Pakistan, Indija, Irak, Iran, Turska. U ovim sukobima je teško razdvojiti nacionalne, političke i verske determinante i u motivima i u uzrocima sukoba. Razlog je što pripadanje istoj verskoj zajednici znači veoma malo u slučaju pripadnosti različitim nacijama, jer nacionalno često ima primat nad religijskim. Ta činjenica posebno dolazi do izražaja ukoliko postoji težnja da se u etnički i verski heterogenom društvu, po svaku cenu stvori suverena nacija – država. Tada, po pravilu, politička dominacija jedne nacije biva spojena sa težnjom da se uspostavi dominantan položaj prevladavajuće religije, odnosno veroispovesti u takvoj državi. U tim uslovima, crkva i religija se javljaju kao integrišući faktor unutar te nacije, što za posledicu ima filetizam i verski šovinizam, i pretvaranju određene religije u krajnje netolerantnu svest i praksu u odnosu na druge religije i etničke zajednice. U takvom ambijentu nacija po pravilu nastoji da preuzme neke funkcije religije, a religija neke funkcije nacije, čime se stvara fenomen deizacije nacije i militarizacije religije i crkve. Već i sam način stvaranja nacionalne države ovog tipa vodi u njenu sakralizaciju, jer politička vera u naciju ne trpi pitanja i sumnju. Tako određena nacionalna država u socijalnim i običajnim uslovima u kojima nastaje, uglavnom biva pojmljena kao svetost, a kako sve što je sveto traži kao potvrdu svoje vrednosti i važnosti žrtvu, dakle sveto nasilje, time se može objasniti manja ili veća količina nasilja koja u različitim formama prati nastanak ovog tipa savremene nacionalne države.

U savremenom društvu verski sukobi se veoma retko javljaju čistom obliku i često imaju političku i etničku formu, sadržaj i pozadinu. To je doprinelo da krajem XX veka dođe do značajnije promene u teorijskoj i političkoj recepciji religije kao faktora društvenih sukoba, pa je „suštinsko pitanje kraja XX veka postalo pitanje odnosa religije i politike, religije i društva”.¹³ Još je eksplicitniji stav J. Casanove da „javnost religije počinje ponovo igrati važnu ulogu u politici. Privatizacija religije „istorijska je opcija”, koja je imala svoje sledbenike i pobornike u nekim društvima u određeno doba, ali nije reč o neizbežnom ili jednosmernom aspektu modernosti. Od 80-ih godina privatizacija vere i religije postaje sve nepopularnija opcija. Verski aktivisti i Crkve sve se snažnije uključuju u političke sukobe i borbu za oslobođenje, ostvarenje pravde i demokratije širom sveta. Tokom celih 80-ih godina, gotovo da nije postojao ozbiljniji politički sukobi bilo gde u svetu u kome se nije osetio ne baš skriven uticaj religije. Ti primeri uključuju i konflikte između Jevreja i Arapa na Bliskom istoku, sukobe između protestanata i katolika u Severnoj Irskoj, kao i sukobe između Muslimana, Srba i Hrvata u Bosni. Re-

¹³ M. Jevtić, *Verski činilac u savremenim Balkanskim odnosima*, Zbornik: Savremeni procesi i odnosi na Balkanu, Fakultet političkih nauka i IMPP, Beograd, 1997, str.305

ligija je imala važnu ulogu u pobunama koje su dovele do pada komunizma u Istočnoj Evropi, dok u SAD postaje sve uticajnije 'moralna većina' fundamentalističkih hrišćana. Afera sa Salmanom Rushdiejem isto tako jasno pokazuje stepen konflikata između religijskih i svetovnih vrednosti u Britaniji.¹⁴

Na promenu odnosa prema religiji i religioznosti nakon sloma realsocijalizma su uticali mnogi razlozi, od kojih su najčešći: 1/ reafirmacija religije (neki autori govore i o revitalizaciji religije) usled manje ili više nasilne dehristinizacije i ateizacije tokom prethodnog pola veka u zemljama socijalizma; 2/ jačanje fundamentalističkih tendencija u svetskim religijama; 3/ uloga katoličke crkve 80-ih godina XX veka u radikalnim promenama koje su se zbivale u nekim bivšim realsocijalističkim zemljama (npr. Poljskoj); 4/ instrumentalizacija crkve od strane države u političke svrhe (npr. korišćenje autokefalnosti crkve za dokazivanje samostalnosti makedonske nacije i države); i 5/ uloga Vatikana i nekih islamskih verskih centara i država u sukobima u bivšoj Jugoslaviji 1990-1999. godine. Posledica je da se verski sukobi više ne izvode samo iz primarno nereligijskih uzroka, već se posmatraju i kao nezavisni činiooci. U tom cilju se u pojedinim radovima nastoje uočiti i definisati jasne razlike između teoloških i neteoloških faktora.¹⁵

U razvijenim građanskim društvima sa visokim procentom migrant-skog stanovništva, do sukoba na osnovu verske ili konfesionalne različitosti dolazi veoma retko, a ukoliko se i jave oni tada imaju samo privid verskih sukoba. U pozadini takvih antagonizama nalaze se ne verski, već bitno različiti sistemsko-društveni, kulturno-tradicijski, nacionalni, pa i politički činiooci, odnosno različite socijalni uslovi i životne šanse pripadnika pojedinih verskih grupa, posebno migranata u odnosu na većinsko stanovništvo. U takvim okolnostima verski faktor biva manje ili više „nakalemljen”, pri čemu sukobi poprimaju kvaziverski sadržaj, koji podrazumeva generisanje netrpeljivosti na osnovu verskih različitosti.

Za razliku od razvijenih zemalja, u zemljama u razvoju i u nekim zemljama u tranziciji, koje su nacionalno i religijski heterogena i opterećena različitim unutrašnjim protivurečnostima i krizama, verski element kao faktor unutrašnje nestabilnosti ima mnogo veći značaj. Ovoj pojavi, osim socijalno-ekonomske i kulturne krize koja opterećuje ta društva, doprinosi i kriza kolektivnog identiteta, besperspektivnost društvene većine, beda, i sl. Međutim, i u tim uslovima verski sukobi se ne javljaju u čistom obliku, već u kontekstu drugih sučeljavanja, pre svega nacionalnih i političkih. Zbog toga se verski

¹⁴ J. Casanova, *Public Religions in the Modern World*, University of Chicago Press, Chicago 1994, p. 4.

¹⁵ Takav pristup najvećim delom je prihvaćen i u knjizi S. Hantingtona: *Sukob civilizacija*, CID, Podgorica, 1998

Srdan Milašinović / Ljubiša Despotović, *Medijska konstrukcija savremenih verskih...*
faktor i konfesionalna različitost javljaju kao povod, a ne kao osnovni uzrok nacionalnih sukoba, mada to nije tako očigledno. Religija (crkva), udružena sa lokalnim nacionalnim, dobila je i manifestnu i latentnu funkciju. Manifestna funkcija predstavljena je u samoj religioznosti kao kognitivnom i emocionalnom odnosu prema Bogu. Skrivena funkcija je u poziciji garanta odbrane kulture i nacionalnog identiteta sa jasnim obeležjem protektivnog i integrativnog, homogenizujućeg. Tako se verski sukobi uklapaju u šire, pre svega nacionalne sukobe jakog intenziteta, te se i religioznost ispoljava u krajnje militantnim oblicima. Takav socio-politički prostor vrlo lako transformiše nacionalne i verske sukobe u građanske ratove, ali i u ratove u ime religije ili verispovesti.

Publikujući verske napetosti, konflikte pa i terorističke akcije sa verskom pozadinom, mediji postaju važna poluga u propagandi njihovih političko-religijskih ideja, pa se može konstatovati sve veća ranjivost globalne zajednice. Verski ekstremizam i terorizam uvek ima svoj cilj, bilo da je reč o ideološkim konfrontacijama, etničkim ili verskim razlikama, do konkretnog delovanja u destabilizaciji neke države. Treba jasno istaći da terorizam nema ideološku podlogu, ali u sebi sadrži elemente ideološkog i verskog opredeljivanja! Otuda potreba ubeđivanja običnih ljudi da se baš oni bore za pravdu, jednakost i poštenje, poistovećujući svoje ciljeve sa potrebama naroda ili religije. To je najbolji i najbrži način pridobijanja armije novih simpatizera, čime se dugoročno obezbeđuje regrutovanje novih pripadnika. Na primer, nakon objavljivanja spornih i uvredljivih karikatura proroka Mohameda u danskim, ali i nekim drugim evropskim listovima, došlo je do svekolikog i oštrog gneva muslimanskih vernika širom planete, koji su u novinarskom činu videli žestoku uvredu! S druge strane, protivnici islama su ovakvo reagovanje doživeli kao još jednu potvrdu verskog fundamentalizma koji je opasan, neprirodan i fatalistički.

Sveopšta politizacija religije pogoduje daljem eskaliranju konfliktno-paradigme, pa umesto dodira kultura dobijamo obrise sudara koji religije tumače kao cilj života. Terorizam se zato sve više predstavlja platformom siromašnih i obespravljenih, čime se pored simpatija osvajaju i novčanici bogatih sponzora, koji nemaju hrabrosti da lično učestvuju u borbi, ali obezbeđivanjem logističke podrške postaju važni šrafovi u funkcionisanju smrtonosne mašinerije. Kombinacija religije, ekonomije i ljudskih prava čini trijadu novog organizovanja, koje potpomognuto medijski sinhronizovanom podrškom svet vode globalnom sukobu civilizacija¹⁶.

¹⁶ Takav pristup najvećim delom je prihvaćen i u knjizi S. Hantingtona: *Sukob civilizacija*, CID, Podgorica, 1998

3. Determinisanost savremenih verskih konflikata

Naučna analiza uzroka sukoba upšte, pa i unutrašnjih (verskih i etničkih), temelji se na istorijskim i društvenim (političkim, etničkim, verskim i ideološkim) uslovima i činiocima, i različitim interesima i ciljevima učesnika u njima. Sami uzroci sukoba su "ustaljeni, dovoljni i nužni, neposredni (ekonomski, politički i dr.) izvori kretanja, razvoja i promena društvenih sukoba", tiču se "raspodele društvenih, posebno materijalnih vrednosti, prisvajanja vlasti, društvene moći, ugleda, prestiža, dominacije nad ljudima i stvarima, teritorijama, itd".¹⁷ Između svih društvenih sukoba postoji visok nivo međuzavisnosti, splet uzroka i posledica, koji se razlikuju po svom značaju, trajanju, i nužnosti. Stoga se može govoriti o uzrocima prvog, drugog, trećeg i n-tog stepena i nivoa, od konkretne uzročnosti, preko uzročnosti klase pojava (sukoba) do uzročnosti koje važe za sistem kao celinu.

Nasilni verski sukobi su najprisutniji u višenacionalnim, visokokonfliktnim i zaostalim društvima, gde su nacija i religija tesno povezane, a politički režimi izrazito nedemokratski. Tada se verski sukobi javljaju ne kao pratilac već osnovni činilac nacionalnih sukoba. Takva, po svojoj suštini predpolitička i tribalistička društva, karakteriše odsustvo demokratske svesti i tradicije, opterećenost istorijom i tradicijom verske netrpeljivosti i konfliktnosti visokog stepena, gde religija predstavlja osnov kolektivne svesti i identiteta. U tim društvima se često javlja nacionalni i verski šovinizam koji se, ukoliko dobije i militantnu formu, transformiše u verski fanatizam. Tada u ime vere dolazi do masovnih zločina, verskih pogroma i ogromnih ljudskih žrtava. U teoriji se kao uzroci verskih sukoba spominju različiti činioci, među kojima najčešće: *duboke društvene krize* (sлом vrednosnog sistema, anomija, socijalno beznade i besperspektivnost najvećeg dela stanovništva); *politizacija religije i manipulacija verskim osećanjima* (od strane klera, kada klerikalno krilo unutar neke verske institucije formira političke partije ili pokrete sa političkim ciljevima; ili od strane države i političkih subjekata bilo u smislu namećanja vernicima određenih političkih ubeđenja ili arbitriranja u vezi sa verskim pitanjima); *prožimanje verskog i nacionalnog kompleksa* (spoj nacionalizma, nacional-šovinizma i verskog fanatizma, kao posledica stvarne ili prividne koalicije verske i nacionalističke etno-elite u cilju osvajanja vlasti ili značajnih političkih pozicija u jednoj državi); i *postojanje nedemokratskog, autoritarnog i totalitarnog političkog režima* i sistema vlasti koja stvara nera-

¹⁷ J. Vidaković, *Društveni konflikti - Bosna i Hercegovina*, Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2003, str. 42.

Srdan Milašinović / Ljubiša Despotović, *Medijska konstrukcija savremenih verskih... vnopravnost u društvenom položaju pripadnika pojedinih religija, veroisповesti i konfesija.*

U proučavanju religije kao društvenog fenomena među teoretičarima postoji prilična saglasnost da su mnogi (bitni) izvori i generatori religije i religioznosti socijalne prirode, ali je nesumnjivo da svi izvori i generatori religije nisu socijalni. „Religija nije jednoznačan nego višeznačan, polifon odnos čoveka prema Bogu, sebi, svetu uopšte i društvu u kome živi i upravo zbog te činjenice religija se ne sme redukovati na socijalno-istorijski element. Apso-lutizacijom socijalno-povesnog u sociološkom tumačenju religije i religioznosti previđa se važna činjenica da neki preduslovi religije i religioznosti izrastaju van konteksta socijalnog, iz doživljaja svetog (numinoznog) kao takvog, osobenog čina, što se posebno ističe u fenomenologiji religije”.¹⁸

Sa sociološkog stanovišta, u analizi verskih sukoba važno je izdvojiti društvene grupe kao nosioce verskih sukobljavanja. U teoriji po tom pitanju, kao i u slučaju rasprave o uzrocima verskih sukoba, postoje različita, pa i oprečna mišljenja.¹⁹ Međutim, prevladava stav da su verske i nacionalističke elite osnovni socijalni agensi koncepta verskih i kvaziverskih sukoba, dok su „donje” klase i slojevi masovni nosioci verskih sukobljavanja. Takvi zaključci donose se na osnovu pretpostavke da su niži društveni slojevi najreligiozniji. Međutim, to nije nikakav dokaz o njihovoj religioznoj isključivosti ili sklonosti prema verskim sukobima u odnosu na druge društvene grupe, što dokazuju mnogobrojna istraživanja.²⁰ Reč je zapravo o tome da objektivni uslovi egzistencije čine taj društveni sloj podložnijim verskoj ili nacionalšovinističkoj manipulaciji i predodređenijim za okrivljavanje drugih (nacija, religija ili konfesija) za svoj težak položaj. Tako nacionalno-politokratske elite u uslovima društvene krize i socijalne bede, ili u pokušaju stvaranja državnacija, režimskom indoktrinacijom u pravcu nacionalizma i manipulacijom verskim osećanjima u smislu netolerancije i sakralizacije nacije, stvaraju od ovog društvenog sloja masovne ljudske resurse za počinjanje nacionalnih sukoba koji po pravilu sadrže i versku dimenziju.

Kao jedan od značajnih subjekata verskih konflikata može se javiti i klerikalistički nastrojeno sveštenstvo.²¹ U nastojanju da arbitrira u laičkim

¹⁸ Đ. Šušnjić, *Religija*, Čigoja štampa, Beograd, 1998.

¹⁹ D. Đorđević, *Religioznost stanovništva Jugoslavije*, TEME, 1/2. Niš, 1999; Z. Golubović i dr.: *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*, Beograd: IFDT, 1995; S. Hantington, *Sukob civilizacija*, op. cit.

²⁰ Z. Kuburović, *Verske zajednice u Jugoslaviji i njihovi međusobni odnosi*, Novi Sad: Filozofski fakultet, 1999.

²¹ O netolerantnosti sveštenstva tokom ratova na prostorima SFRJ tokom 90-ih godina XX veka videti S. Gredelj, *Klerikalizam, etnofilantizam, antiekumenizam i (ne)tolerancija*, Beograd: Sociologija, 2/1999.,

stvarima (obrazovanju, politici, kulturi), ili težnji da religija dobije integrišuću ulogu unutar nacije sastavljene od različitih veroispovesti, sveštenstvo može podstaći versku netolerantnost i antagonizam. U zemljama u tranziciji ovakva nastojanja sveštenstva su i danas prožeta navodno borbom protiv „komunizma i ateizma”, čime se relativizuju civilizacijska dostignuća i načela sekularizacije, podvojenosti crkve i države i laicizacija obrazovanja. Otuda je česta pojava zloupotrebe religije u nereligiozne svrhe, posebno ukoliko se religija instrumentalizuje u nacionalističke, šovinističke ili neke druge radikalističke (fundamentalizam) procese zarad osvajanja vlasti ili političkih ciljeva.

Činioci verskih sukoba u savremenom društvu su brojni i raznovrsni. Prilikom njihovog sagledavanja i analize mora se imati u vidu da su oni, u istoj meri kao i religija, uvek istorijski, društveno-politički i kulturno određeni, pa se javljaju u različitim oblicima i sadržajima. Stoga, treba istaći dve važne činjenice: 1/ da je religija pre svega svojevrsni kulturni i simbolički sistem, koji sadrži i dobrim delom formira etičke parametre i postavlja moralne okvire u svim društvima; i 2/ da verska različitost kao takva ne predstavlja primarni faktor sukoba, na šta ukazuje mirni suživot različitih konfesija i veroispovesti u razvijenim demokratskim višenacionalnim državama. Verska različitost postaje značajna samo kada se spoji sa:

1. sistemskim etnonacionalizmom i šovinizmom u autoritarnom i totalitarnom društveno-političkom poretku, koji je nacionalno i konfesionalno heterogen, i
2. društvenim okolnostima u kojima su došli do izražaja aspekti: duboke društvene i kulturne krize, bezperspektivnosti društvene većine i regresivni socijalno-politički tokovi.

U takvim sociostrukturnim i kulturnim uslovima nacionalno-politički ili šovinistički instrumentalizovana od strane etnonacionalističkih elita, konfesionalna i verska različitost postaju značajan faktor socijalne distance, podvajanja, sukobljavanja, masovnih progroma, verskog fanatizma i nasilja „u ime vere”. Istraživanja su potvrdila da dugotrajne socijalne i moralne krize stvaraju uslove za povratak religiji kao alternativnom vrednosnom sistemu, a ne samo kao utehi i bekstvu od kompromitovanog zvaničnog sistema vrednosti. Međutim, širenje religije i jačanje njene uloge u društvu, što je zakonomerna pojava u uslovima socijalnih kriza, ne znači istovremeno stvaranje uslova za međuverske sukobe u konfesionalno heterogenom društvu, niti izrazita religioznost društvenih grupa sama po sebi proizvodi versku netoleranciju, klerikalizam ili fundamentalizam.²²

²² Š. Bahtijarević, „Religijska svest društvenih grupa”. – U: *Revija za sociologiju*, br.1-4/86. str.115; Z. Vidojević, *Društveni sukobi od klasnih do ratnih*, Beograd, 1993, str. 212-214.

Osim socijalne i moralne krize, kao značajan činilac verskih sukoba javlja se kriza kolektivnog identiteta. U tim uslovima traganje za novim uzorima identifikacije najčešće vode ka naciji i/ili religiji. Pad socijalističkih režima u SSSR i Jugoslaviji, kako ističe S. Hantington, „učinio je da ljudi više nisu mogli da se identifikuju kao komunisti, sovjetski građani ili Jugosloveni i očajnički su tražili nove identitete. Oni su ih našli u starim substitutima etniciteta i religije.”²³ Uzrok tome nije samo ideološki vakum, nastao porazom socijalističke ideologije, već i veštačko nacionalističko i versko raspoloženje koje podstiču političke elite koje se bore za vlast. Potencirajući mitologiju, istoriju i religiju, koje je režim decenijama potiskivao, stvorili su se uslovi za narastanje verskih osećanja, i oživljavanje religiozne ideologije, odnosno svojevrzne religiozne (tačnije crkvene) renesanse u svim istočnoevropskim zemljama. Međutim, u slučaju Balkana, versko osvešćivanje povezano sa odsustvom spremnosti etnopolitičkih „elita” na dijalog, toleranciju i kompromis, kretalo se u pravcu verskog ostrašćivanja, oštih i krvavih sukoba sa verskom komponentom.

Do širanja verske netolerancije često dolazi kada se jačanje uloge religije spoji sa drugim socijalnim činiocima, u prvom redu sa režimskim ili vanrežimskim nacionalizmom. Tada se stvara socijalni okvir u kome verski sukobi, u etnički i konfesionalno heterogenim društvima, zadobijaju nacionalnu i političku formu i sadržaj. U tim društvenim okolnostima verski sukobi se stapaju u nacionalne, a religioznost se ispoljava u militantnim oblicima.²⁴

Uzroci verskih sukoba su najočigledniji u višenacionalnim zaostalim društvima u kojima se religija i nacija tesno prožimaju. Tada se verski sukobi javljaju kao stalan pratilac, ali i činilac međuetničkih napetosti. Materijalna beda uz povezivanje religije sa nacionalističkom politikom, stvaraju društvenu situaciju u kojoj dolazi do oštrog nacionalnog i verskog podvajanja i povećanja šovinizma, koji veoma lako prelazi u nacionalni i verski fanatizam. Pritom je važno istaći da nacionalni i verski šovinizam čine dva pola iste celine i da predstavljaju kako društveni tako i socio-psihološki fenomen koji ima sopstvenu logiku i zakone nastanka i razvoja.

Religiozna isključivost otvara prostor za verski šovinizam, koji se lako transformiše u verski militarizam i fanatizam. Međutim, transformacija religijske isključivosti u masovni verski fanatizam nije moguća bez politizacije religije, odnosno prožimanja nacionalne oligarhije i teokratskih krugova. Politizacija verskih institucija i teologizacija države bila je prisutna na prostorima Jugoslavije početkom devedesetih godina XX veka (posebno u Hrvatskoj

²³ S.Hantington, Isto, str. 290

²⁴ S, Milašinović, R., Milašinović, *Uvod u teorije konfliktata*, FCO, Beograd, 2004

i Bosni), što je rezultiralo masovnim nacionalnim pogromima koji su imali i versku dimenziju, mada ona nije bila primarna. U tom smislu, sociolog F. Tital smatra da u jugoslovenskom ratu „religiozni faktori nisu bili pokretači rata sami po sebi – oni su samo pojačavali ili pratili nacionalne krize. Crkve po sebi ne mogu da propovedaju nasilje, ali one čine apologiju odbrani nacije zato što to odgovara odbrani religioznog identiteta”.²⁵

Verske sukobe u savremenom društvu podstiče i osnivanje političkih pokreta ili partija i sticanje političke moći radikalnih klerikalnih krugova unutar glavnih crkava. Verski sukobi nastali na tim osnovama najčešće u ime odbrane „naše vere”, vremenom gube vezu sa religijom i šire se po zakonitostima i logici rata.²⁶

Verski sukobi nastaju i kada postoji neravnopravnost u društvenom položaju i slobodi upražnjavanja različitih religija ili konfesija, ili se političkom manipulacijom generiše masovno uverenje o postojanju takve neravnopravnosti. Česta su pojava, ističu istraživači, i „paraverski i kvaziverski sukobi sa izraženom 'verskom dominantom' koji nastaju kada se sprečava slobodno ispovedanje religije od strane nedemokratskog političkog poretka. To je u suštini, sukob političkog režima i dela naroda određene vere.”²⁷ U tim uslovima, etničke, verske i druge manjine osećaju potrebu da se zaštite od „majorizacije” koju vrši ili može da vrši „vodeća nacija” i dominantna verska institucija. Izlaz se nalazi u zatvaranju u uže nacionalno-verske homogenizovane jedinice-područja. To neizbežno vodi jačanju veza sa matičnom crkvom i rađanju separatističkih tendencija koje vuku ka građanskom ratu.

Verski sukobi imaju najveći intenzitet u uslovima formiranja koalicije klerikalistički orijentisanog sveštenstva, nacionalističko-političke i kulturne „elite”. Tada se posredstvom nacional-šovinističke ideologije (koja sadrži i versku dimenziju), proizvodi militarizacija i fanatizacija najvećeg dela društva, što je drugi izraz za totalitarizam. Slični uslovi postojali su i na prostoru bivše Jugoslavije. Naime, latentna nacionalno-verska netrpeljivost i netolerantnost u višekonfesionalnom jugoslovenskom društvu vrlo lako se pretvorila u rat u ime vere i nacije.

Zaključna razmatranja

Na prostorima bivših socijalističkih federacija, početkom devedesetih godina XX veka, bio je karakterističan fenomen intenzivne revitalizacije i na-

²⁵ *Le Mond diplomatique*, 1/1998

²⁶ Uopredi: Z. Vidojević, Isto, str. 207.

²⁷ Isto, str. 208.

Srdan Milašinović / Ljubiša Despotović, *Medijska konstrukcija savremenih verskih... cionalnog i religijskog uz snažne medijske manipulacije. Ovaj proces, s jedne strane, odvijao se u pravcu deizacije nacije, odnosno u pravcu njenog transformisanja u gotovo kvazireligijsku zajednicu. Istovremeno dolazilo je do sve veće harizmatizacije etnopolitičkih vođa, pri čemu su harizmatičke nacionalno-političke vođe, potpomognute delovima netolerantnog sveštenstva, dovele su do militarizacije i fanatizacije najvećeg dela svog stanovništva, što je za posledicu imalo civilizacijski neshvatljive progrome na kraju XX veka. Naravno u svemu tome medijske percepcije tih konflikata imale su svoju političku pozadinu i poruku upućenu širem međunarodnom i unutrašnjem konzumentskom javnom mnenju.*

Otpočinjanjem sukoba i na tlu SFRJ krajem XX veka (Hrvatska, Bosna, Kosovo i Metohija, Makedonija), verska komponenta (u uzrocima, sadržajima i motivima) je bila neznatno prisutna. Istraživači tvrde da religijski problemi nisu ključni za dezintegraciju Jugoslavije i ratne sukobe. Ističe se da ovi sukobi nisu vođeni zbog religije, nego je religija pre svega služila kao jedina vidljivija razlika putem koje su etnički srodni narodi, koji govore istim jezikom, mogli, lakše da artikulišu mnogo dublje i složenije razloge za svoje sukobe.²⁸ Religija je zato na ovim prostorima medijski nametnuta 'odozgo', od strane nacionalno-političkih oligarhija u cilju očuvanja ili sticanja vlasti. Značajnu ulogu u tome imale su versko-političke militantne institucije (katoličke i islamske), sa sedištem izvan tadašnjih jugoslovenskih granica, ali i pojedine muslimanske i katoličke države.²⁹ Zato su ti sukobi, pored nacionalno-političke, imali delom i versku dimenziju, jer se religija javila kao značajan element etniciteta. To je i razlog što se rat u drugoj Jugoslaviji doživljavao među sukobljenim narodima i kao međureligijski sukob.

Ono što važi za religiju kao posredan faktor jugoslovenskih sukoba svakako se ne odnosi na verska sedišta i klerikalistički nastrojeno sveštenstvo, kako hrišćansko tako i islamsko. Prema mišljenju istraživača, „u ovim sukobima Vatikan je imao veliku ulogu. Papa je Hrvatsku proglasio 'bedemom hrišćanstva' i 'požurio' da pomogne diplomatsko priznavanje pre nego što je to učinila Evropska zajednica. Vatikan je tako postao strana u sukobu, što je imalo posledice 1994. godine, kada je papa planirao posetu tri republike. Ipak on je otišao u Zagreb gde je odao počast kardinalu Alojziju Stepincu, koji je bio povezan sa fašističkim hrvatskim režimom u Drugom svetskom ratu, koji je progonio i klaao Srbe, Cigane i Jevreje.”³⁰

²⁸ M. Vukmanović, „Religijski pluralizam i mogućnost koegzistencije u multikonfesionalnim zajednicama”. – Zbornik: Sociološka i politikološka osnova tranzicije u centralnoj i istočnoj Evropi, Beograd: Institut društvenih nauka, 1999.

²⁹ O pomoći hrvatskoj vladi tokom akcije „Oluja” vidi u: S. Hantinkton, Isto, str.198-264.

³⁰ Payne, J.L.: *Why Nations Arm*.

U sukobima u bivšoj Bosni i Hercegovini, kasnije Kosovu i Metohiji, muslimanske države su bile prisutne na svim poljima. Osim finansijske pomoći koja je, prema nekim podacima, iznosila više od 2 milijarde \$ za naoružanje u BiH, ove države, u prvom redu Turska, Iran, Alžir, Sudan, Egipat, Saudijska Arabija, Pakistan, Avganistan i druge, nezvanično su slale i ljude (muđzahedine) za ilegalne i terorističke aktivnosti, koji su prema podacima UN, obučili na hiljade Bosanaca, a potom i Albanaca sa Kosova i Metohije, za specijalne islamističke brigade.³¹

Sukobi između Albanaca i Srba na Kosovu i Metohiji, Albanaca i Makedonaca u Makedoniji, kao najvažnijih karika u lancu političkih kriza, sukoba i rata u bivšoj Jugoslaviji, zahvata područja nacionalnog, političkog i državnog, ali i dublje sfere života, posebno područje verskog. Zbog svoje složenosti ti sukobi su bili najvažniji sukobi na tlu Evrope, koje su pojedini teoretičari smatrali čak i sukobima između dve civilizacije: pravoslavlja i islama.”³² Iako takva klasifikacija sukoba na tlu bivše Jugoslavije nije utemeljena po svim osnovnim odlikama koje su oni nosili u sebi, postoji bojazan da bi u budućnosti, zbog loše anticipacije svih učesnika društvenog života i „loše” istorije međugrupnih - međuetničkih i međukonfesionalnih odnosa, neki slični sukobi mogli poprimiti i tu dimenziju, naravno gledano u najširem međunarodnom kontekstu. Nakon proteklog vremena, međutim, često se zaboravlja da su nezamenljivu početnu ulogu u razbijanju jugoslovenske zajednice na simboličkom nivou imali masovni mediji koji su trasirali put za buduće sukobe, a pripadnike drugih nacija i religija pretvorili u neprijatelje i učinili ih legitimnim ratnim ciljem.

Literatura:

1. J. S. Goldstein, *International Relations* (fifth edition), New York: Longman, 2003.
2. H. Gartner, A. Hyde-Price, E. Reiter, (eds), *Europe's New Security Challenges*, London: Lynne Rienner Publishers, Boulder, 2001.
3. Lj. Despotović (2010) Politički mitovi i ideologije, Kairos, Sremski Karlovci.

³¹ S. Huntington, *op. cit.*

³² *New Conflicts in Europe & Resolution, 2001*, Current Decisions Report, No 4, Oxford Research Group.

4. S. Milašinović, *Neoliberal totalitarianism - Possibilities of origination in post-Dayton era* /Possibilities of origination in post-Dayton era, OESC, CEI, Universitas del Litarale, Centro di Ricerche Scientifiche di Capodistria University of Primorska, Science and Research Centre of Koper.
5. S.Milašinović, R. Milašinović, *Uvod u teorije konflikata*, FCO, Beograd, 2004
6. M. Bajagić, *Izazovi i pretnje u izmenjenom kontekstu bezbednosti*, Beograd: Fakultet političkih nauka, 2006.
7. T. Ling, *Istorija religije istoka i zapada*, Beograd, 1990.
8. M. Jevtić, Prikaz Đ. Šušnjić, *Religija I,II*, Sociološki pregled, No.1-2, 1999.
9. Z. Vidojević, *Društveni sukobi od klasnih do ratnih*, Beograd: Institut za novinarstvo, 1993.
10. M. Haralambos, M. Holborn, *Sociologija: Teme i perspektive*, poglavlje VII. Zagreb, 2002.
11. D. Simeunović, *Osnovi političkih nauka*, Praktikum, Beograd, 1994.
12. M. Jevtić, *Verski činilac u savremenim Balkanskim odnosima*, Zbornik: Savremeni procesi i odnosi na Balkanu, Beograd: Fakultet političkih nauka i IMPP, 1997.
13. J. Casanova, *Public Religions in the Modern World*, Chicago: University of Chicago Press, 1994.
14. S. Hantington, *Sukob civilizacija*, Podgorica: CID, 1998.
15. J. Vidaković, *Društveni konflikti - Bosna i Hercegovina*, Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2003, str. 42.
16. G.V.F. Hegel, *Filozofija religije*, EIDOS, Beograd, 1995, str. 9 i 17.
17. Đ. Šušnjić, *Religija*, Čigoja štampa, Beograd, 1998.
18. S. Moskovisi, *Doba gomile* (2 deo), Beograd: Čigoja štampa, 1997, str. 295.
19. D. Đorđević, *Religioznost stanovništva Jugoslavije*, TEME, 1/2. Niš, 1999.
20. Z. Golubović i dr.: *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*, Beograd: IFDT, 1995.
21. Z. Kuburović, *Verske zajednice u Jugoslaviji i njihovi međusobni odnosi*, Novi Sad: Filozofski fakultet, 1999.
22. S. Gredelj, *Klerikalizam, etnofilentizam, antiekumenizam i (ne)tolerancija*, Beograd: Sociologija, 2/1999.,
23. V. Stanovčić, *Političke ideje i religija*, Beograd: Politeia, 1999, str. 211-217.
24. M. Jevtić, *Religija kao faktor integracije na balkanu*, Beograd, 2000.
25. R. Robertson, *Globalization Theory and civilization Analysis*, Comparative Civilization Review, 17/1995.
26. D. Pipes, *In the Path of God: Islam and Political Power*, New-York: Basic Books, 1998, p. 170.
27. S. Avramov, *Opus Dei*, Veternik: Idij, 2000, str.18-29.
28. G.Learer, *Fundamentalism and Freemasonry*, New York, 1995.
29. V.Goati, *Politička sociologija*, Beograd, 1978.
30. Š. Bahtijarević, „Religijska svest društvenih grupa”. – U: *Revija za sociologiju*, br.1-4/86.

31. M. Vukmanović, „Religijski pluralizam i mogućnost koegzistencije u multikonfesionalnim zajednicama”. – Zbornik: Sociološka i politikološka osnova tranzicije u centralnoj i istočnoj Evropi, Beograd: Institut društvenih nauka, 1999.
32. *New Conflicts in Europe & Resolution, 2001*, Current Decisions Report, No 4, Oxford Research Group.

MEDIA CONSTRUCTION OF CONTEMPORARY RELIGIOUS CONFLICTS

Summary: The essence of modern political behaviour lies more and more in media's prediction, control and management of social crisis and conflicts, that is, in their presence in or absence from the public space. The practice is changing paralelly with the development of applied techniques that enable reproduction of the reality, thus the priority belongs to the technological framework within which creative individuals educated in the field of media merge information into visually alluring, sensually interesting and aesthetically perfect form. More and more people are involved in the distribution of media packages that uniform the public, by composing new identities, explanations and interpretations of social processes. Nowadays, media designers shape the information context, effective in changing conscience, thus modifying other people's lives beyond the expected borders. Media and technology disciplines suppress the traditional forms of communication, reduce them and model them in accordance with the needs of the elites. The significance of an event depends less on relations in which it occurred, and more on media's presentation of that event to the citizens.

Key words: media construction, religious conflicts, political governance, management of social crises, globalization